

بررسی یک نمونه نسخه خطی مصور «جنگ شعر» قاجاریه محفوظ در موزه و کتابخانه مجلس شورای اسلامی*

سودابه حسینی

کارشناس ارشد هنر اسلامی

چکیده

تولید نسخ خطی یکی از مهمترین وجوه هنر اسلامی است که در طول تاریخ باعث پیوند و قرارگرفتن هنرهای چون تذهیب، خوشنویسی و نگارگری در کنار یکدیگر شده است. در میان نسخه‌های خطی، جنگ‌های شعر نمونه‌هایی هستند که با تصاویر و تزیینات بسیاری مزین شده‌اند. موضوع این تحقیق معرفی یک جنگ شعر مصور مربوط به دوران قاجار است که در موزه و کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود. هدف از این مقاله بررسی این جنگ با نام «زبد الممتخبین» از نظر محتوایی و هنرهای به کاررفته در آن است بنابراین سوالاتی که این تحقیق در پی یافتن آن است عبارتند از: محتوای اشعار این جنگ شعر چیست و چه هنرهایی با چه کیفیتی در جنگ شعر زبد الممتخبین استفاده شده است؟

پس از پژوهش‌های انجام گرفته بر روی این نسخه خطی مشخص شد که این جنگ شعر شامل پنج فصل است که فصل اول آن با اشعاری در مدح فتحعلی شاه آغاز می‌شود و سپس در بقیه فصل‌های آن اشعاری از دیگر شاعران معروفی همچون سعدی، خاقانی، ابن حسام و... و همچنین شاعران درباری معاصر قاجار و کمتر شناخته شده‌ای است که موضوع اغلب این اشعار عرفانی است. همچنین از هنرهای مختلفی چون نگارگری و تذهیب، جلدسازی و آرایه‌هایی همچون جدول کشی و سرلوح... در این نسخه استفاده شده است. با توجه به این که این نسخه به پادشاهی اهداء نشده و همچنین کیفیت تزیینات و نگاره‌های آن در سطح پایینی است، یک نسخه درباری محسوب نمی‌شود. روش تحقیق، توصیفی و تحلیلی مبتنی بر مطالعه نسخه خطی و مطالعات کتابخانه‌ای است.

واژه‌های کلیدی: نسخه خطی مصور، جنگ شعر، دوره قاجار.

Email: Soodabeh_hoseyni@yahoo.com

* (تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۰۸/۰۴ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۱۱/۰۱)

روش تحقیق

روش تحقیق از نظر هدف موردی است و از نظر روش توصیفی، تحلیلی و تاریخی است. داده‌های مورد مطالعه برای تحقیق از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و مطالعه نسخه خطی مورد بحث گردآوری شده‌است. بنابراین مطالعه دقیق متن کتاب کمک بسیاری به شناسایی محتوای نسخه خطی کرد.

مقدمه

یکی از مهمترین جلوه‌های هنرهای اسلامی را می‌توان در نسخ خطی مشاهده کرد که به صورت گسترده در کشورهای مختلفی از جمله ایران و مخصوصاً بعد از ورود اسلام در دوران‌های مختلف خلق می‌شدند. نسخه‌های خطی نشان‌دهنده فرهنگ، تمدن و هنر سرزمین‌های اسلامی هستند که در قرون اولیه اسلامی برای پیشبرد مقاصد مختلفی رو به رشد و تعالی نهادند. از مهمترین دلایل پیشرفت نسخه‌های خطی هنری در تمدن اسلامی، اهمیت نوشتن کتاب دینی مسلمانان، قرآن است که برای حفظ شان آن باید با خطی زیبا و تزییناتی درخور آن کتابت می‌شد چرا که قرآن به منزله کلام خداوند و معجزه پیامبر (ص) در دین اسلام شناخته شده‌است. «همچنین وجود نسخه‌های آثار مانوی (مانند کتاب مصور ارزنگ) در قرن‌های نخستین هجری نیز نسخه‌پردازان مسلمان را به خود معطوف داشت. نسخه‌های آثار مانوی به لحاظ تذهیب و زیبایی، حس زیبایی‌شناسی نسخه‌پردازان مسلمان را تحت تأثیر قرار داد» (هروی، ۱۳۸۰: ۱۹).

بنابراین فرهنگ نسخه‌پردازی در قرون اولیه با کتب مذهبی و سپس علمی شروع شد و در قرون بعد و بخصوص از قرن ۹ هجری به بعد، نسخه‌های خطی بسیار ارزشمندی از لحاظ هنری و فرهنگی، در زمینه‌های دیگری چون ادبیات و خصوصاً ادبیات عرفانی و شعر تولید شدند. در اوایل دوران قاجار نیز هنوز هنر نسخه‌آرایی به روش سنتی^۱ مرسوم بود ولی با کیفیتی پایین‌تر که دلیل آن پیدایش فن چاپ بود. در اواخر دوران قاجار با گسترش روزافزون فن چاپ، تولید نسخ

خطی هنری و نفیس به دست فراموشی سپرده شد و جای آن را نسخه‌های چاپی گرفت. نسخه‌های چاپی اگر چه در تعداد بسیار زیادی تولید می‌شدند و این دلیلی بر ارزان شدن نسخه‌ها و به تبع آن، استفاده عموم مردم از آن‌ها و رشد فرهنگ بین طبقات پایین‌تر جامعه شد ولی این نسخه‌ها از لحاظ هنری ارزش چندانی نداشتند.

موضوع این تحقیق بررسی یک جنگ شعر مصور مربوط به دوران قاجار است که در موزه و کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود. هدف از این مقاله بررسی این جنگ با نام «زبده‌المنتخبین» از نظر محتوایی و معرفی هنرهای به کار رفته در آن است بنابراین سوالاتی که این تحقیق در پی یافتن آن است عبارتند از: محتوای اشعار این جنگ شعر چیست و چه هنرهایی با چه کیفیتی در جنگ شعر زبده‌المنتخبین استفاده شده‌است؟ این نسخه در موزه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود و هنرهای مختلفی از جمله تذهیب، گل و مرغ، نگارگری و غیره در آن به کار رفته‌است. روش تحقیق، توصیفی و تحلیلی مبتنی بر مطالعه نسخه خطی و مطالعات کتابخانه‌ای است. براین اساس در این مقاله ابتدا بر اساس اطلاعاتی که در خود نسخه خطی وجود دارد، مشخصات کلی درباره این نسخه ذکر می‌شود. سپس محتوای آن مورد بررسی قرار می‌گیرد و همچنین هنرها و تزیینات مورد استفاده در این جنگ شعر با توجه به اطلاعات و اسناد کتابخانه‌ای و نسخه‌شناسی توصیف و تحلیل می‌شود.

معرفی نسخه خطی مصور «جنگ شعر» زبده‌المنتخبین

نسخه خطی مورد مطالعه در این تحقیق یک جنگ شعر با شماره ۱۳۵۷۸ متعلق به کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی است. پس از خواندن متن مقدمه نسخه خطی فوق، مشخص می‌شود این جنگ را شخصی به نام علی محمدبن احمد الهمدانی در زمان حکومت محمدشاه قاجار و همچنین شاهزاده‌ای به نام طهماسب میرزا که به نظر، فرمانروای منطقه‌ای در آن دوران بوده، جمع‌آوری کرده

خود در جنگ شعر، معرفی شده‌اند. به عنوان مثال شاعرانی با تخلص محروم، مجذوب، مخلص، طوفان و... به احتمال زیاد این شاعران باید از شاعران عامی و کمتر شناخته شده معاصر دوران قاجار و یا اینکه از شاعران درباری قاجاری بوده باشند همچنین اشعار شاعران معروفی چون سعدی، حافظ، شمس تبریزی، خیام، شاه نعمت‌الله ولی و ... در کنار شعرهای شاعران ذکر شده در بالا، قرار گرفته است.

محتوای نسخه خطی زبده المنتخبین

این نسخه خطی با دو صفحه مقدمه آغاز می‌شود که طبق معمول کلیه نسخه‌ها، ابتدای مقدمه به حمد و سپاس خداوند و پیامبر (ص) و سپس حضرت علی (ع) اختصاص دارد. در صفحه دوم مقدمه، مولف نسخه خطی بعد از معرفی خود، به محتوای این جنگ شعر اشاره کرده و نوشته‌است، شعرهایی از شاعران مختلف جمع‌آوری شده‌است و شعرهایی که به زبان‌های ترکی و عربی و جغتایی بوده را به خاطر مشکل بودن بعضی کلماتشان برای فارسی‌زبانان، حذف کرده‌است. پس از آن گردآورنده جنگ شعر اسم خود را چنین آورده‌است: (چنین گوید امثله حروف پریشانی و کفایه کلمات نادانی علی محمد بن احمد الهمدانی که در تجرید شباب که اوراق کتاب دل خراب در دست عقل نفس بر عتاب بود ...) و پس از چگونگی جمع‌آوری نسخه خطی، نام پادشاه و فرمانفرمایی که نسخه در زمان او نوشته شده‌است را ذکر کرده (در عهد شیرین‌تر از شهد خاقان فریدون پاسبان جم خدم و خدیو دارا دربان و انجم حشم خسرو کی خسرو نشان پادشاه گیتی ستان دارای منوچهر چهار اسکندر بهرام قهر سلطان السلاطین خاقان خوانین ... پادشاه گردون بارگاه عادل ازل محمدشاه قاجار خلد الله الملکه ... شخص فیه البصاهرنگام اقتدار و اختیار نواب سپهر جناب کیوان نواب ... بهرام اتاب خورشید قباد ... شاهزاد عظیم کرم طهماسب میرزا فرمانفرمای قلمرو ... حسب الشاره جناب قدوه العارفین زبده السالکین لب البواب قبله القلوب افاضل ... جامع العلوم ابشیر مقرب به خاقان

است؛ بنابراین نسخه خطی مذکور متعلق به دوران محمدشاه قاجار است. گردآورنده جنگ شعر در متن مقدمه به جز نام خود از خطاط و یا هنرمندان دیگری که ممکن است روی این نسخه با وی همکاری داشته‌اند، نامی نبرده‌است. همچنین در بخش آخر مقدمه، اسم این جنگ شعر به دستور یک روحانی (بخشی که نام این روحانی نوشته شده از بین رفته‌است بنابراین نام او قابل شناسایی نیست) زبده المنتخبین گذاشته شده‌است.^۲

این نسخه در قطع وزیری (۲۴ در ۱۴ سانتیمتر) است و حدوداً شامل ۶۱۴ صفحه می‌شود. همه صفحات آن جدول کشی همراه با تزیین طلا است. این جنگ شعر در پنج فصل نوشته شده‌است و در آغاز هر فصل یک سر لوح مذهب قرار دارد که نصف صفحه را در بر گرفته و بعد از آن متن فصل مورد نظر شروع می‌شود و همچنین فصل‌های این نسخه با دو نگاره به انتها می‌رسد. به جز دو صفحه مقدمه و چند متن نوشته در داخل کتیبه که به نثر هستند بقیه متن نسخه خطی شامل اشعاری از شاعران مختلف هستند؛ بنابراین صفحه‌ها همه به صورت دو ستونی جدول کشی شده‌است و هر صفحه ۱۸ سطر دارد.

همانطور که گفته شد در جنگ شعر مورد پژوهش، شعرهایی از ۱۰۸ شاعر مختلف که مربوط به زمان‌های متفاوتی بوده‌اند، جمع‌آوری شده‌است. اسامی این شاعران در ابتدای نسخه خطی بعد از مقدمه در دو صفحه، داخل جدول، نوشته شده‌است. بعضی از شاعران این جنگ، معاصر با دوران قاجار و پادشاهی فتحعلی‌شاه و محمدشاه بوده‌اند مانند فتحعلی‌خان صبا که شاعر دربار فتحعلی‌شاه بوده‌است و تمامی شعرهایی که از او در این نسخه آمده، در توصیف و ستایش فتحعلی‌شاه قاجار است. در مجموع، در نسخه خطی، شاعرانی که معاصر با این دو پادشاه قاجار (فتحعلی‌شاه و محمدشاه) بوده‌اند، پنج نفر هستند. به غیر از فتحعلی‌خان صبا، شاعرانی چون میرزا عبدالوهاب معتمد متخلص به نشاط، میرزا یغما، فروغی، نور علی‌شاه و ائیم از شاعران دوران قاجار هستند. همین‌طور در این جنگ از بیست و سه شاعر ناشناس شعر آمده و به جای اینکه نام کامل آن‌ها در نسخه ذکر شود، با تخلص شعری

است و در ادامه، شعری از دلآوری‌های فتحعلی‌شاه و ذکر این اتفاق گفته می‌شود. در توصیفات اغراق آمیز این شعر، فتحعلی‌شاه با رستم و سیاوش مقایسه شده‌است.

شهنشاه جهان خاقان که گاه مهر و کین

به بزم اندر سیاوش وش به رزم اندر تهمتن وش

شاعران درباری برای سرودن شعر در ستایش شاه، پاداش

زیادی دریافت می‌کردند چنانچه در این نسخه خطی هم به

این موضوع اشاره شده‌است که شاعر در ازای این توصیفات

اغراق آمیز پاداش بسیاری دریافت کرده‌است؛ مثلاً در داخل

یک کتیبه قبل از یک شعر در توصیف فتحعلی‌شاه چنین

آمده: (این قصیده مروت بر ردیف آفتاب که از مشرق خاطر

در مدح خسرو عادل آشکار شده از جمله شش قصیده است

که بصله شش هزار تومان زر خالص از سرکار پادشاهی سر

فراز گردید)

تمام شعرهایی که در ابتدای بخش اول در ستایش فتحعلی

شاه گفته شده‌است، از ملک‌الشعرای دربار او، فتحعلی‌خان

صبا است. در ادامه این بخش شعرهایی از شاعران معاصر

حکومت قاجاریه چون نشاط و شاعران قدیمی‌تری مثل هاتف،

ظهیر فاریابی، سعدی، عرفی و غیره در مدح امام علی (ع) و

افراد دیگر آورده شده‌است. شاعرانی نیز هستند که نامی از

آن‌ها در جای دیگر نیست و ناشناس هستند. احتمالاً این

افراد از شاعران درباری همان زمان بوده‌اند. در بقیه فصل‌ها

نیز از شاعرانی که در دوران‌های مختلفی زندگی می‌کرده‌اند،

شعرهایی آمده‌است.

برای شناسایی شاعران و موضوع شعرشان، هریک از فصل‌های

جنگ شعر در جدول‌هایی جداگانه که در ادامه می‌آید، بررسی

خواهد شد.

معظم السلطان؟ الممالک دوام الله بقا مبین فعات به توضیح کلمات قیام و اقدام نمود و او را به زبده المنتخبین موسوم گردانید ...) همانطور که در این جملات مشخص شده‌است، در آخرین بخش مقدمه، عنوان کتاب به دستور یک روحانی، زبده المنتخبین انتخاب شده‌است. محل تولید این نسخه خطی نیز در مقدمه ذکر نشده‌است.

بعد از دو صفحه مقدمه، صفحه فهرست به صورت ۲ جدول

قرار دارد که در داخل آن اسامی شاعرانی که در این جنگ،

شعر از آن‌ها آمده، نوشته شده‌است. این نسخه جنگ شعر در

۵ بخش نوشته شده که در پایان بخش‌های ۱، ۲ و ۴ هر کدام

۲ تصویر قرار دارد. در ادامه نام شاعران و موضوع شعرهایشان

در هر فصل نسخه خطی، معرفی خواهد شد.

بخش اول نسخه خطی شامل ۶۰ صفحه است. ۲۳ صفحه اول

این بخش به شعرهایی، در ستایش فتحعلی‌شاه و کارها و خدماتی

که در زمان حکومتش انجام داده‌است، اختصاص دارد.

اولین شعر این جنگ شعر با ستایش فتحعلی‌شاه شروع می‌شود.

چند بیت برای نمونه در زیر آمده‌است.

شه انجم سپه فتحعلی شه آنکه می باشد

سلیمان تخت و بهمن تخت تغزل تاج و دارارا

به شاهنشاه سیاوش افریدون فر

بجهاندار تهمتن تن جمشید چشم

ملک ملک ستان فتحعلی شاه که هست

آفتاب آیت ومه رایت و افلاک خیم

یا در جایی دیگر واقعه تاریخی را که در زمان فتحعلی‌شاه

اتفاق افتاده در داخل کتیبه‌ای ابتدای شعر نوشته‌است، این

واقعه درباره شورش فرمانروای کاشان (حسینقلی‌خان) برادر

فتحعلی‌شاه است که در تاریخ نیز ثبت شده‌است. ماجرا از

این قرار است که حسینقلی‌خان به اصفهان می‌رود و خود را

حاکم اصفهان معرفی کرده، به مردم آن منطقه ظلم و ستم

می‌کند. فتحعلی‌شاه برای خاتمه‌دادن به این شورش با سپاهی

به اصفهان می‌رود و حسینقلی‌خان را دستگیر کرده اصفهان

را آزاد می‌کند. این واقعه تاریخی داخل یک کتیبه ذکر شده

جدول ۱: شاعران فصل اول جنگ شعر به همراه دوره زمانی و موضوع شعرشان در نسخه خطی مورد نظر. (نگارنده)^۳

نام شاعر	دوره زمانی	موضوع شعر
فتحعلی خان صبا	دوره فتحعلی شاه	در ستایش فتحعلی شاه
هاتف	دوره افشاریه و زندیه	در مدح حضرت امیرالمومنین (ع)
حاجی سلیمان صباحی	سده دوازدهم هجری	در مدح حضرت امیرالمومنین (ع)
خالص	نامشخص	در منقبت حضرت امیرالمومنین (ع)
طوفان	نامشخص	در مدح حضرت امیرالمومنین (ع)
عرفی	قرن دهم هجری	
آذر	سده دوازدهم هجری	تاریخ عروسی ابوالفتح بهادر
جلیل	نامشخص	در مدح حضرت امیرالمومنین (ع)
سید	نامشخص	در مدح امام رضا (ع)
ظهیر فاریابی	قرن ششم هجری	در مدح قزل ارسلان
شاه طاهر	نیمه دوم قرن دهم هجری	در مدح حضرت امیرالمومنین (ع)
وحید	نامشخص	در مدح حضرت امیرالمومنین (ع)
نشاط	متولد ۱۱۷۵ هجری او وزیر فتحعلی شاه بوده است.	در ستایش فتحعلی شاه
کاتبی	قرن نهم هجری قمری	در مدح حضرت امیرالمومنین (ع)
ملا جامی	قرن نهم هجری قمری	در مدح پیامبر (ص)
انوری	قرن ششم هجری قمری	مدح شاه

جدول ۲: شاعران فصل دوم جنگ شعر (نگارنده)

نام شاعر	دوره زمانی	موضوع شعر
حکیم انوری	قرن ششم دوره سلجوقی	در مدح وزیر
مقیم	نامشخص	اسم ۱۱۴ سوره قرآن را در شعر ذکر کرده است.
سعدی شیرازی	قرن هفتم هجری قمری	شعر عرفانی در ستایش خداوند
جامی	قرن نهم هجری قمری	در ستایش خدا
ابن حسام	قرن هشتم و نهم هجری قمری	مدح حضرت محمد (ص)
حاجی سلیمان صباحی	قرن دوازدهم هجری قمری	در مدح حضرت امیرالمومنین (ع)
ذره	نامشخص	در مدح حضرت امیرالمومنین (ع)
مقیم	نامشخص	در مدح حضرت امیرالمومنین (ع)
خلیل	نامشخص	در مدح حضرت امیرالمومنین (ع)
نظامی	قرن ششم هجری قمری	در مدح حضرت محمد (ص)
جوهری	قرن دهم و یازدهم هجری قمری	درباره عاشورا
طوفان	نامشخص	عرفانی
خاقانی شروانی	قرن ششم هجری قمری	-
حکیم سنایی	قرن ششم هجری قمری	-
میر فندرسکی	قرن یازدهم هجری قمری	شعر به زبان عربی
کلیدار	نامشخص	در مدح امام رضا
شاه نعمت‌الله ولی	قرن هشتم هجری قمری	درباره پیش‌بینی آینده

جدول ۳: شاعران فصل سوم جنگ شعر (نگارنده)

نام شاعر	دوره زمانی	موضوع شعر
نور علی شاه	دوران قاجاریه	عرفانی
شمس تبریزی	قرن هفتم هجری قمری	-
مغربی	نیمه دوم قرن هشتم	-
ملا محسن فیض	قرن یازدهم هجری قمری	-
شیخ فریدالدین عطار	قرن ششم و هفتم هجری قمری	-
شاه نعمت الله	شاعر قرن هشتم هجری قمری	-
مولوی مولانای روم	قرن هفتم هجری قمری	-
نعیمی	نامشخص	-
اسیری	قرن نهم هجری قمری	-
فروغی	دوران قاجار	-

جدول ۴: شاعران فصل چهارم جنگ شعر (نگارنده)

نام شاعر	دوره زمانی	موضوع شعر
اسیری	قرن نهم هجری قمری	عرفانی
نسیمی	قرن هفتم هجری قمری	-
شاه نعمت الله	قرن هشتم هجری قمری	-
شیخ عطار	قرن ششم و هفتم هجری قمری	-
نعیمی	نامشخص	-
حسینی	نامشخص	-
هاتف	قرن دوازدهم هجری و قمری - زمان افشاریه و زندیه	-
میرزا محمد تقی کرمانی	نامشخص	-
ناصر خسرو	قرن پنجم هجری قمری	-
ملا محسن فیض	قرن یازدهم هجری قمری	-
نظامی	قرن ششم هجری	-
سعدی شیرازی	قرن هفتم هجری قمری	-
مجدوب	نامشخص	-

-	قرن چهارم هجری قمری	شیخ ابوعلی سینا
-	نامشخص	حسن
-	قرن نهم هجری قمری	ملا جامی
-	قرن دهم و یازدهم هجری قمری	شیخ بهالدین
-	نامشخص	دولت
-	قرن چهارم و پنجم هجری قمری	بابا طاهر عریان
-	دوران قاجار در زمان فتحعلی شاه	میرزا عبدالوهاب معتمد
-	قرن دوازدهم هجری قمری - دوران صفویه	سعید قصاب کاشانی متخلص قصاب
-	قرن دوازدهم هجری قمری - زمان افشاریه	آذر بیگدلی
-	قرن یازدهم هجری قمری	صایب
-	نامشخص	وکیلی
-	نامشخص	نجات
-	قرن دوازدهم هجری قمری	طیب
-	نامشخص	مخلص
-	نامشخص	محروم
-	نامشخص	رفیق
-	قرن سیزدهم هجری قمری - زمان محمد شاه قاجار	میرزا یغما
-	قرن یازدهم هجری قمری	نظیری
-	نامشخص	خادم
-	قرن دهم هجری قمری	وحشی
-	سده دهم هجری قمری	محتشم
-	قرن هفتم هجری قمری	شمس تبریزی
-	قرن هفتم هجری قمری	بدرالدین جاجرمی
-	قرن سیزدهم هجری قمری	اثیم
-	نامشخص	حسین
-	نامشخص	نیازی
-	قرن هشتم هجری قمری	کمال
-	قرن دهم و یازدهم هجری قمری	میر رضی
-	دوره افشاریه و زندیه	عاشق اصفهانی
-	قرن هفتم هجری	غزلیات سعدی
-	قرن دوازدهم هجری قمری - زمان نادر شاه افشار	مولانا مشتاق
-	قرن هشتم هجری قمری	حافظ

در دوران صفویه و قاجاریه علاوه بر نقوش مذکور، نقوش صورت و پیکر انسان و مجالس رزم و بزم نیز به کار گرفته می‌شد و گاه آیات قرآن و اشعاری مرتبط با موضوع کتاب نیز به جای نقوش مزبور در جلدها دیده می‌شود (مایل هروی، ۱۳۸۰: ۲۷۷).

جلد جنگ شعر مذکور در این پژوهش با تکنیک روغنی کار شده است. جلد روغنی که به جلد لاک‌ی نیز معروف است در قرن نهم توسط جلدسازان تیموری ابداع شد و رفته رفته تکامل یافت و در دوران صفویه و قاجاریه به اوج کمال و ظرافت خود رسید. روش ساخت این نوع جلد به این صورت بود که ابتدا سطح جلد مورد نظر را با مقوا یا خمیر کاغذ و چسب (پاپیه ماشه) می‌سازند گاهی از چرم، چوب و پارچه نیز برای این کار استفاده می‌شود سپس سطح مورد نظر را بوم‌سازی (زمینه‌سازی) می‌کنند تا برای نقاشی آماده شود و با استفاده از رنگ ماده محلول در آب بنا بر سلیقه، تذهیب و نقاشی بر روی آن کار می‌کردند. پس از اتمام نقاشی، چند بار با قشری ضخیم روی سطح آن روغن کمان می‌زدند؛ بنابراین این روش نقاشی نمودی همانند نقاشی رنگ و روغنی پیدا می‌کرد. به غیر از جلد کتاب از این تکنیک برای اشیاء دیگر مانند قاب آینه، قلمدان، رحل قرآن، جعبه آرایش و غیره نیز استفاده می‌شد (همان) و (پاکباز، ۱۳۸۶: ۵۸۸).

هر دو سمت جلد جنگ شعر مذکور با نقاشی گل و مرغ^۷ به صورت ترکیب‌بندی افشان عناصر (گلها و پرندگان) در متن و قاب‌بندی گل و مرغ در حاشیه‌ترین شده است. پرداز و ساخت و ساز عناصر مورد استفاده در این نقاشی بسیار لطیف و ظریف ساخته شده است. با توجه به این که این جلد در دوره قاجاریه ساخته شده است و در این دوره از نقوش گل و مرغ استفاده‌های بسیاری بر روی اشیاء کاربردی می‌شد - آثار بسیار باقی‌مانده از آن دوران گواه این مدعاست - می‌توان پی برد جلد این نسخه خطی نیز از دقت و کیفیت بیشتری نسبت به هنرهای دیگر این جنگ شعر برخوردار است. در داخل جلد نقش یک طاووس است که به نظر می‌رسد با تکنیک کلاژ و با پارچه چسبانده شده باشد. در دوران قاجار ساخت این نوع جلد

فصل پنجم جنگ شعر به مخمسات^۴ حافظ اختصاص دارد که موضوع همه این شعرها عرفانی و راجع به خداوند، آفرینش و خلقت انسان هست. آخرین شعر نسخه خطی، شعری است درباره معجزات حضرت علی (ع) که در دشت ارجن^۵ اتفاق افتاده است. همان‌طور که مشخص است اغلب شاعران این جنگ از عرفا هستند و شعرهایی که از آن‌ها در جنگ شعر آمده، در مدح امامان و موضوعات عرفانی است.

هنرها و آرایه‌های به کار رفته در این نسخه خطی

در نسخه خطی که در این پژوهش معرفی می‌شود از هنرهای مختلفی از جمله تذهیب، نگارگری، جلدسازی، گل و مرغ و تزیینات و آرایه‌های همچون سرلوح، جدول‌کشی، طلااندازی، مرکب الوان استفاده شده است. در این بخش، هنرها و آرایه‌های نسخه خطی با توجه به پیشینه به کارگیری این هنرها و آرایه‌ها در نسخه‌های خطی دوران‌های مختلف بررسی می‌گردد.

جلد نسخه خطی زبده المنتخبین

فن جلدسازی قبل از پیدایش صنعت چاپ در کتاب‌آرایی نه تنها برای محافظت و نگهداری از صفحات کتاب مورد استفاده قرار می‌گرفت بلکه از لحاظ هنری ارزش بسیاری داشت و در کتاب‌پردازای جهان اسلام کارهای تک و نفیسی از این هنر باقی‌مانده که هر کدام یکی از جلوه‌های هنر اسلامی محسوب می‌شود. تکنیک ساخت این جلدها نیز با توجه به سبک‌های متفاوت هر دوران فرق می‌کند. در قرون اولیه هجری از مواد مختلفی برای ساخت جلد استفاده می‌شد که شامل چوب، مقوا و یا چرم بود. جلدهای چرمی در ابتدا ساده و بدون نقش بودند ولی در دوران‌های بعد نقش‌های هندسی بر روی چرم رواج یافت (بیانی، ۱۳۵۳: ۳۷).

در زمان تیموریان و دربار بایسنغر میرزا همراه با تحول و شکوفایی سایر هنرها هنر جلدسازی نیز به تحولی شگرف دست یافت (هالدین، ۱۳۶۶: ۶۹). بر روی جلدهای روغنی زمان تیموریان از نقوش گل و بوته و حیوانی استفاده می‌شد ولی

ستایش و توصیف فتحعلی شاه سروده شده، ارتباط این تصویر با فتحعلی شاه و اشعار جنگ شعر قابل تشخیص است (جدول شماره ۵). سبک طراحی پیکر فتحعلی شاه و تزیینات لباس شاه دقیقا مشابه نقاشی‌های درباری اوایل دوران قاجار است. با مقایسه تصویری از مهرعلی نقاش دربار فتحعلی شاه و نگاره جنگ شعر این شباهت کاملا مشهود است (جدول شماره ۶). ولی با وجود شباهت‌های این دو تصویر، نگاره جنگ شعر زبده المنتخبین در مقایسه با تصویر فتحعلی شاه مهرعلی از کیفیت پایین تری از حیث تکنیک و طراحی برخوردار است و دلیل آن شاید این باشد که نگاره مهرعلی در زمان فتحعلی شاه به دست بهترین هنرمند دربار فتحعلی شاه با تکنیک رنگ و روغن اجرا شده در حالی که نگاره جنگ شعر مذکور بر روی کاغذ و احتمالا در یکی از شهرستان‌ها به تقلید از نگاره مهرعلی مصور شده است. نگاره دوم نیز صحنه‌ای درباری را نشان می‌دهد ولی از لحاظ ترکیب بندی و شکل و شمایل افراد، وفادارتر به قواعد و اصول نگارگری قبل از قاجار است (دومین نگاره در جدول شماره ۵). با مقایسه تصویری از شاه عباس مربوط به زمان صفوی و تصویر شاهزاده دومین تصویر جنگ شعر مذکور شباهت‌های بسیاری را می‌توان از نظر حالت قرارگیری شخص بر تخت، نوع طراحی فیگور و لباس ملاحظه کرد (جدول شماره ۷). نگاره‌های دیگر جنگ شعر که مربوط به فصول بعدی می‌شود تصاویری از عرفا و شاعران هستند و از نظر ارتباط با متن نسخه خطی، شاید وابسته به محتوای عرفانی اشعار جنگ شعر باشند. از دوره قاجار قلمدان‌ها و تابلوهای رنگ و روغنی بسیاری با تصاویر عرفا و شاعران نقاشی شده است.^۸ آثار باقی‌مانده از این نوع موضوعات گواه این مطلب است که تصاویر عرفا و شاعران موضوع مورد علاقه هنرمندان قاجار بوده است.

همه نگاره‌های نسخه خطی مورد پژوهش بدون امضا هستند بنابراین هنرمند آن‌ها مشخص نیست ولی در کل سبک کار همه نقاشی‌ها از نظر ترکیب بندی، طراحی و رنگ آمیزی عناصر یکسان است که این نشان می‌دهد به دست یک هنرمند کشیده شده‌اند. در تمام نگاره‌ها از سایه‌پردازی و

رونق بسیاری داشت و بیشتر جلدهای این دوران با تکنیک نقاشی لاک‌ی یا روغنی هستند (تصویر شماره ۱ و ۲).

تصویر ۱: جلد نسخه خطی با نقاشی گل و مرغ (زبده المنتخبین)

تصویر ۲: داخل جلد نسخه خطی با نقش طاووس (زبده المنتخبین)

نگاره‌های جنگ شعر زبده المنتخبین

در جنگ شعر زبده المنتخبین، شش نگاره تصویر شده است. این نگاره‌ها در پایان فصل‌ها قرار گرفته‌اند بدین صورت که در پایان فصل‌های یک، دو و چهار هر کدام دو نگاره ترسیم شده است. تصاویر فصل اول دو صحنه درباری را نشان می‌دهند که شخصیت اصلی (پادشاه) و همراهان او را به تصویر کشیده است. در اولین نگاره، پیکره پادشاهی نشسته بر تخت، تصویر شده است و با توجه به این که فصل اول این جنگ، اشعاری در

تبعیت نمی‌کند (جدول شماره ۵). به طور کلی تصاویر تحت تاثیر نقاشی‌های دوران فتحعلی‌شاه هستند ولی به دلیل اینکه این نسخه خطی درباری نیست نگاره‌ها و تزیینات آن از نظر رنگ‌بندی و طراحی، ضعیف اجرا شده‌اند.

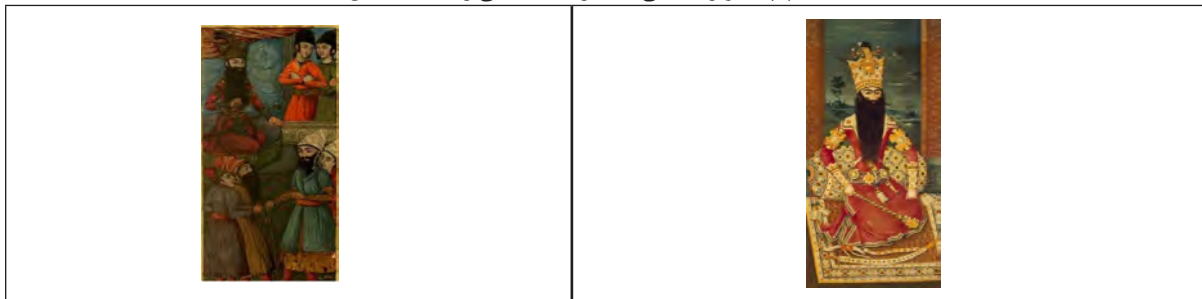
حجم‌پردازی مختصری در صورت و لباس‌ها استفاده شده است. در صحنه‌های درباری رنگ‌های گرم غالب هستند و عناصر به صورت منظم‌تری در کنار هم قرار گرفته‌است در حالی که نقاشی‌های مربوط به عرفا، بیشتر با رنگ‌های خنثی و کدر اجرا شده‌است و از نظم و قرارگیری عناصر نگاره‌های درباری

جدول ۵: نگاره‌ها و تزیینات مذهب سرلوح موجود در جنگ شعر زبده المنتخبین به ترتیب قرارگیری آن در فصول نسخه خطی مذکور (نگارنده)

			<p>دو نگاره و سرلوح مذهب فصل اول جنگ شعر</p>
			<p>دو نگاره و سرلوح مذهب فصل دوم</p>
			<p>سرلوح مذهب فصل سوم</p>
			<p>دو نگاره و سرلوح مذهب فصل چهارم</p>
			<p>سرلوح مذهب فصل پنجم</p>

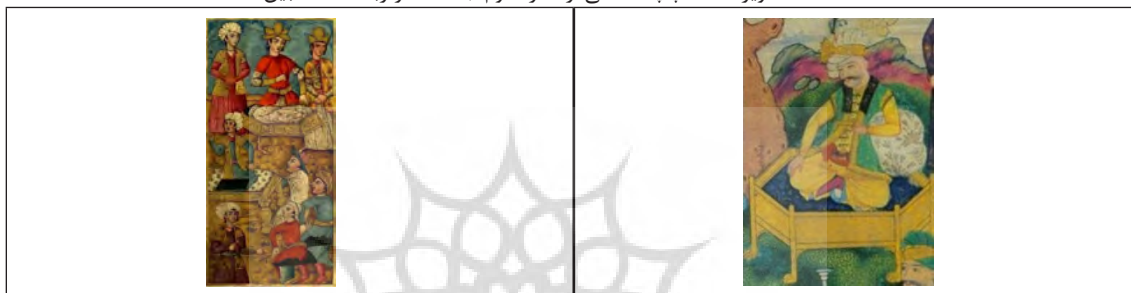
جدول ۶: سمت راست تصویر فتحعلی شاه با تکنیک رنگ و روغن اثر مهر علی (www.asriran.com).

سمت چپ تصویر فتحعلی شاه در نسخه خطی زبده المنتخبین

جدول ۷: سمت راست تصویر شاه عباس متعلق به مکتب اصفهان (کرباسی و دیگران، ۱۳۹۰: ۳۰۸).

تصویر سمت چپ قسمتی از نگاره دوم جنگ شعر زبده المنتخبین.

تذهیب جنگ شعر زبده المنتخبین

از هنر تذهیب^۹ برای تزئین سر لوح و کتیبه سرفصل‌های جنگ شعر مذکور به منظور تزیین و مجزا کردن فصول کتاب از یکدیگر استفاده شده است. نقوش تذهیب در یک ترکیببندی پیچیده، منظم و قرینه برای تزئین کتاب‌های مذهبی، علمی، فرهنگی، تاریخی، دیوان اشعار، جنگ‌های هنری و قطعه‌های زیبای خط، در قسمت‌های مختلفی از نسخه‌های خطی استفاده می‌شود. پیشینه این هنر در ایران به دوران قبل از اسلام می‌رسد و نمونه آن کتاب ارژنگ مانی و نقوش دیواری گچ‌بری‌های دوران ساسانیان است. در دوران اسلامی به دلیل رواج نسخه‌نگاری این هنر همراه با کتاب‌آرایی رشد کرد و به عنوان تزیین و زیبایی صفحات کتاب، از حیث پیچیدگی و ظرافت طرح‌ها و هماهنگی رنگ‌ها به اوج کمال رسید و همانند هنرهای مثل نگارگری در هر دوره هنری تغییراتی بسته به شرایط موجود، در آن روی داد و سبک‌های مختلف تذهیب به وجود آمد. قبل از بحث در مورد تذهیب نسخه خطی این پژوهش ضروری است مروری کوتاه در زمینه سبک‌های نگارگری انجام شود.

دوره تیموری از دوره‌های بسیار مهم و پررونق در هنر تذهیب است. سبک تذهیب دوره تیموری کاملاً با هنرهای دیگر این دوره همخوانی و مطابقت دارد. تذهیب این دوره، همانند دیگر هنرها از ظرافت خاصی برخوردار است. از ویژگی رنگ‌های به کار رفته در تذهیب این دوره می‌توان گفت طلا و لاجورد از رنگ‌های اصلی هستند و در همه حال برای تذهیب کتاب قرآن از آن‌ها استفاده می‌شده است. در تذهیب‌های این دوره زمینه‌ها معمولاً آبی است. طرح‌های تزیینی نیز به رنگ سفید، زرد، سرخ، آبی و سبز است (عظیمی، ۱۳۸۹: ۲۹). در دوره صفویه تذهیب همانند دیگر هنرها به اوج رسید. ویژگی‌های خاص تذهیب‌های قرآنی، استفاده از رنگ لاجورد، افزایش چشمگیر رنگ طلایی در مجاورت رنگ لاجورد و کاربرد رنگ سرخ (شنگرف) و سایر رنگ‌هایی است که تا آن زمان رنگ‌های فرعی محسوب می‌شدند، اغلب با جلوه‌ای پرشکوه و در عین حال تا حدودی سرزنده و با نشاط کاربرد داشتند. ترکیب لاجورد و زر توسط اکثر هنرمندان مورد استفاده بوده است (پایدارفر و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۱۶). در دوره افشاریه،

قاجاری مصور شده باشد.

برای رنگ آمیزی زمینه از رنگ‌های لاجوردی و طلایی استفاده شده البته رنگ طلایی در کل طرح‌ها، رنگ غالب است و با وسعت بیشتری استفاده شده است. نقوش گل‌ها با رنگ‌های قرمز شنگرفی، قرمز لاک، آبی فیروزه‌ای، صورتی و رنگ سفید- برای گل‌های کوچک‌تر- رنگ آمیزی شده‌اند. تمام صفحات این نسخه دارای جدول کشی است و با طلا و رنگ تزیین شده است. عنوان‌ها نیز با مرکب الوان - بیشتر رنگ قرمز- نوشته شده؛ بین سطرهای دو صفحه اول هر فصل نیز طلاندازی شده است (جدول شماره ۵).

نتیجه‌گیری

براساس تحقیقات انجام شده، نسخه خطی مورد نظر در این پژوهش توسط علی محمدبن همدانی در زمان پادشاهی محمدشاه قاجار و همچنین طهماسب میرزا که با عنوان فرمانفرما اسمش بعد از نام پادشاه در متن مقدمه جنگ شعر، معرفی شده، گردآوری شده است و مجموعه‌ای از اشعار است که بنا بر یک تقسیم‌بندی به دو گروه از شاعران مربوط می‌شود، شاعران کمتر شناخته شده‌ای که معاصر دوران قاجار بوده‌اند و شاعران معروفی همچون سعدی و شاه نعمت‌الله ولی و شمس تبریزی و... که در اعصار دیگر زندگی می‌کرده‌اند و همچنین عنوان این نسخه خطی به دستور یک روحانی (که به دلیل پخش شدن و از بین رفتن مرکب آن قسمت اسم او مشخص نشد) زبده‌المنتخبین گذاشته شده است. به دلیل مخدوش شدن بخش‌هایی از این نسخه خطی نمی‌توانیم نظر قطعی درباره محل تولید این نسخه بدهیم. ولی از آنجا که در این نسخه از طهماسب میرزا اسم برده شده است و این شاهزاده نیز بر اساس منابع تاریخی در زمان محمدشاه قاجار فرمانفرمای فارس بوده است. ممکن است این نسخه نیز در این مکان یعنی شیراز تولید شده باشد.

این نسخه خطی شامل شش نگاره است که در پایان فصل‌های اول، دوم و چهارم قرار گرفته‌اند و تنها نگاره اول

زند و قاجار در حقیقت ادامه ویژگی‌های آرایش قرآنی دوران تیموری و صفوی است. در دوره قاجار به هنر تذهیب اهمیت زیادی داده می‌شد، هنرمندان با الهام از سبک‌های متداول در زمان‌های پیشین خود سبک‌های نوینی را ابداع کردند و هنر تذهیب به اوج و شکوفایی رسید. استفاده از نقوش شاه عباسی و ختایی و گل‌های اناری مرصع کاملاً رایج بود و رنگ‌های قرمز شنگرفی و قرمز دانه‌ای، لاک و صورتی در درون کارها خودنمایی می‌کرد و کاربرد رنگ زر در آثار این دوره بسیار بود (محب علی، ۱۳۸۱: ۱۴).

نقوش تذهیب در جنگ شعر مورد پژوهش بیشتر بوسیله گردش‌های ختایی شکل گرفته است و با توجه به این که در دوره قاجاریه انجام شده و مرتبط با سبک تذهیب قاجار است، با وجود پیچیدگی نقوش و هماهنگی رنگ‌ها از دقت و ظرافت کافی برخوردار نمی‌باشد. به عنوان نمونه در ترکیب‌بندی کل تذهیب و طراحی گل‌های ختایی مانند گل شاه عباسی و ...، قرینه بودن که یکی از اصول طراحی گل و ترکیب‌بندی این هنر محسوب می‌شود، رعایت نشده است. قلم‌گیری نقوش گل‌ها و دیگر عناصر تذهیب با رنگی تیره‌تر از رنگ همان عناصر انجام شده است ولی در قلم‌گیری نیز دقت کافی نشده و خطوط اطراف نقوش با هم هماهنگ و یکنواخت نیستند برای مثال قلم‌گیری در بعضی عناصر ضخیم و در بعضی دیگر ظریف تر هستند و یا بعضی از نقوش بدون خطوط قلم‌گیری هستند. ممکن است این بی‌دقتی به سبب سرعت عمل هنرمندان بوده باشد زیرا در دوران قاجار نسخه‌های خطی مصور و نفیس به ندرت نسخه پردازی می‌شد و احتمالاً نه زیبایی نسخه خطی بلکه سرعت عمل در تولید و کمیت تعداد نسخه‌ها مهم بوده است. همچنین رواج چاپ سنگی، مصورسازی نسخه‌های چاپی را هم، اگر چه با ارزش هنری کمتری، در پی داشت. بنابراین نسخه‌های چاپی به دلیل سرعت تولید، به مرور زمان جای نسخ خطی نفیس را گرفت^{۱۰}. به هر حال نسخه خطی این پژوهش با توجه به کیفیت پایین آن، یک نسخه غیر درباری است و چه بسا در یکی از شهرستان‌ها زیر نظر شاهزاده‌ای

انجام گرفته باشد.

پی‌نوشت‌ها

۱. بر اساس اصول و روش‌هایی که در تزیینات نسخه‌های خطی قبل از دوران قاجار نیز استفاده می‌شد.
۲. مطالب این بخش از مقاله با مطالعه و بررسی اطلاعات جنگ شعر زنده‌المنتخبین نوشته شده است. این نسخه خطی با توجه به این که در زمان محمدشاه جمع‌آوری شده اما فاقد تاریخ دقیق می‌باشد.
۳. تک‌تک شعرا و اشعار جنگ شعر مذکور توسط نگارنده بررسی و در این بخش به ترتیب قرارگیری در نسخه خطی ذکر شده است.
۴. به نوعی از قصیده یا اشعاری گفته می‌شود که شاعر بنای آن را بر چند مصراع هم قافیه بنهد و مصراع آخر را بر قافیه‌ای دیگر قرار دهد (عمید، ۱۳۸۹).
۵. نام دشتی است در استان فارس (دهخدا، ۱۳۷۳).
۶. لاک صمغی است که از دو منشا گیاهی و حیوانی به دست می‌آید و برای جلابخشی و رنگینه‌زایی در عرصه هنر مورد استفاده قرار می‌گیرد. کاربرد این ماده در خلق آثار هنری، شیوه‌ای به نام نقاشی لاک (زیر لاک) را پدید آورد که نوعی نقاشی آبرنگ بر روی اشیای مقوایی مانند قلمدان، جلد کتاب، قاب آینه و غیره بود که سطح آن را با ماده لاک می‌پوشاندند. این هنر در کنار جنبه تزیینی-تصویری، کاربردهای دیگر هم داشت؛ یعنی اشیایی مانند قلمدان، قاب آینه، جلد کتاب، انواع جعبه و لوازم کاربردی دیگر بستری مناسب برای نقاشی لاک بودند (داروئی، ۱۳۹۰: ۳۴).
۷. اصطلاحی برای یک گونه از نقاشی قدیم ایرانی که دارای موضوع گل، برگ، پرندگانی چون بلبل و گاه پروانه بود. نقاشان غالباً در بازنمایی موضوع از طبیعت مآیه می‌گرفتند و اسلوب پردازش به کار می‌بردند. این نوع از نقاشی به صورت مستقل و یا در ارتباط با برخی هنرهای کاربردی مثل جلد کتاب و قلمدان نگاری متداول بوده است. نقاشی گل و مرغ احتمالاً در نقاشی چینی ریشه داشت. محمد زمان و سپس شفیع عباسی (هنرمندان

آن، تصویر فتحعلی شاه ارتباطی مستقیم با اشعار فصل اول جنگ شعر دارد. تصویر دوم نیز موضوعی درباری است ولی افراد داخل نگاره شناخته شده نیستند و فقط می‌توان گفت با شعرهای توصیف مجالس درباری در فصل اول جنگ شعر ارتباط دارد. نگاره‌های بعدی تصویری از عرفا و شاعران هستند ولی نام دقیق افراد مشخص نشده است و احتمالاً با اشعار عرفانی جنگ شعر مرتبطاند. با این توصیفات می‌توان گفت نقاشی‌های این جنگ شعر احتمالاً کاربرد تزیینی داشته‌اند. این نگاره‌ها امضاء ندارند و هنرمند آن‌ها مشخص نیست. سبک تصاویر این جنگ شعر مربوط به اوایل دوران قاجار است یعنی از سایه و روشن مختصری در صورت و لباس‌ها استفاده شده و رنگ‌های به کار رفته در صحنه‌های درباری رنگ‌هایی گرم هستند در حالی که بقیه نقاشی‌ها از رنگ‌های خنثی و سرد استفاده شده است. ترکیب‌بندی نگاره‌های درباری رسمی و منظم‌تر از بقیه نگاره‌هاست. نسخه خطی موردنظر پنج سرلوح و کتیبه مذهب دارد که در ابتدای فصل‌ها قرار گرفته‌اند و کاربرد آن‌ها برای تزیین و جداسازی فصول کتاب از یکدیگر است. رنگ غالب مورد استفاده در تذهیب‌ها رنگ طلایی است که همراه با رنگ لاجوردی و قرمز برای رنگ آمیزی زمینه نقوش تذهیب به کار رفته است. دو صفحه اول هر فصل از طلائندازی بین سطور استفاده شده است و همه صفحات جدول‌کشی همراه با تزیینات طلاکاری و رنگ است. جلد این جنگ شعر لاک و با طرح گل و مرغ است و نسبت به هنرهای دیگر این نسخه خطی، بسیار زیبا و ظریف اجرا شده است شاید به این دلیل باشد که تکنیک لاک در این دوره بسیار مورد استفاده قرار می‌گرفت و همچنین نقوش گل و مرغ در زمان قاجار به شکوفایی رسید و استفاده‌های فراوانی از آن می‌شد. با اینکه از هنرهای مختلفی در این نسخه خطی استفاده شده است ولی به دلیل کیفیت پایین هنرهای آن از حیث تکنیک و طراحی، این جنگ شعر جزو نسخه‌های نفیس و درباری محسوب نمی‌شود و احتمالاً با سرعت و بدون دقت کافی به دست هنرمندان کمتر شناخته شده و شهرستانی

- مایل هروی، نجیب. (۱۳۸۰). تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- علی محمدبن احمد الهمدانی. (زمان قاجاریه). نسخه خطی زبده المنتخبین. محفوظ در موزه و کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
- کرباسی، کلود، ماری پرهیزگار و پیام پریشان زاده. (۱۳۹۰). شاهکارهای نگارگری ایران. تهران: موزه هنرهای معاصر.
- محب علی، آزاده. (۱۳۸۱). «نگاهی به تاریخچه و سیر تحول هنر تذهیب: تذهیب، آرایشگر صفحه‌های قرآنی»، گلستان قرآن. ۱۲۶، ۱۱-۱۵.
- هالدین، دانکن. (۱۳۶۶). صحافی و جلدهای اسلامی، (آذر آذرنوش، مترجم). تهران: سروش.
- <http://www.ebnesina.ir/ModuleDefinitions/NewsArticles/ViewArticle.aspx?ArticleId=۱۳۶>. تاریخ دسترسی ۱۳۹۴/۶/۱۵
- <http://www.asriran.com/fa/news۲۰۵۳۶۳/> تاریخ دسترسی ۱۳۹۵/۱۱/۱۷

دوران صفویه) نخستین نمونه‌های این نوع نقاشی را آفریدند. بعداً شمار زیادی از هنرمندان سده‌های دوازدهم و سیزدهم هجری به آن روی آوردند (پاکباز، ۱۳۸۶: ۵۸۸).

۸. در زمان قاجار نقاشی به نام رجب‌علی در اصفهان تحت تاثیر پیکرنگاری درباری تک‌چهره عرفا را با رنگ و روغن بر پرده می‌کشید (پاکباز، ۱۳۸۷: ۱۵۸).

۹. در فرهنگ‌های لغت تذهیب به معنی زراندود کردن، طلاکاری و همچنین هنر تزیین و نقش و نگار کردن اوراق کتاب‌های خطی با آب زر و لاجورد معنی شده‌است. در واقع تذهیب مجموعه‌ای از نقوش گیاهی (اسلیمی و ختایی) و هندسی است که با خطوط مشکی و آب طلا تزیین می‌شود و به ندرت رنگ دیگری در آن استفاده می‌شود. اگر در آن جز آب طلا، رنگ‌های دیگری همچون شنگرف، لاجورد، سفیداب، زنگار، زعفران، سیلو و غیره به کار رفته‌باشد، آن را ترصیع یا مرصع می‌گویند، اما امروزه معمولاً به هر دو نوع، تذهیب گفته می‌شود (زارعی مهرورز، ۱۳۷۳: ۱۲۶).

فهرست منابع

- بیانی، محمدمهدی. (۱۳۵۳). کتاب‌شناسی کتاب‌های خطی. به کوشش حسین محبوبی اردکانی. تهران.
- آرزو، پایدارفر، مهناز شایسته‌فر و حسن بلخاری. (۱۳۹۰). «بررسی دو نسخه خطی قرآنی مذهب موزه چهل ستون اصفهان - اواخر دوره صفویه و اوایل قاجاریه»، کتاب ماه مهر. ۱۵۲، ۱۱۰-۱۱۸.
- پاکباز، رویین. (۱۳۸۶). دایره‌المعارف هنر. تهران: فرهنگ معاصر.
- _____ . (۱۳۸۷). نقاشی ایران از دیرباز تا امروز. تهران: زرین و سیمین.
- داروئی، پریسا، محسن مرآئی. (۱۳۹۰). «بررسی تصویرسازی به شیوه لاک‌ی اصفهان عصر قاجار»، نگره. ۲۰، ۳۳-۴۳.
- زارعی مهرورز، عباس. (۱۳۷۳). «بر کرانه ادب و هنر: سیر تاریخی هنر تذهیب»، وقف میراث جاویدان. ۶، ۱۲۵-۱۳۵.
- عطیعی، حبیب‌الله. (۱۳۸۹). «ادوار تذهیب در کتاب‌آرایی مذهبی ایرانی، هنر و معماری»، هنرهای تجسمی. ۴۱، ۲۳-۳۲.

Study on a Sample of Illustrated Manuscript of The Qajar “Anthology” Preserved in Islamic Consultative Parliament Museum and Library

Soodabe Hoseyni

MA of Islamic Art

Abstract

Creating manuscripts is one of the most important aspects of Islamic art which connected different arts during the history such as Gilding, calligraphy and painting. Among all the manuscripts, analects are samples designed by pictures and patterns. The subject of this research is to introduce pictorial analects of Qajar dynasty which is kept in Islamic parliament. The aim of this research is to survey the content and arts of these analects in the name of “Zobde Al’Montakhabin”. Therefore the research questions include: what is the poems content of this anthology? What kind of art is used in this anthology?

The research shows that these analects include five chapters. The first chapter begins with some poems flattering Fatali Shah and then other chapters include poems of Sadi, Khaghani, Ibn Hesam etc. and some unknown Qajar poets writing about mysticism. Other arts including painting and gilding, volumes and arrays, such as the tables and epigraphs are used in this manuscript. According to the fact that this manuscript had not been dedicated to any king and its quality of designs and pictures is low, it cannot be considered a kingship one. Research method is descriptive and analytical, based on studying the manuscript and library studies.

Key words: Pictorial manuscript, Anthology, Qajar dynasty.